

ทัศนคติของพระภิกษุทวารวญฺญานที่มีต่อชีวิตและสังคม

ในบทนี้ผู้วิจัยเสนอทัศนคติของพระภิกษุทวารวญฺญานใน ๒ ประเด็น คือ

๑. ทัศนคติต่อชีวิต และ
๒. ทัศนคติต่อสังคม

๑. ทัศนคติต่อชีวิต

ผู้วิจัยเสนอทัศนคติของพระภิกษุทวารวญฺญาน ที่มีต่อชีวิตใน ๔ หัวข้อ คือ

- ๑.๑ คน
- ๑.๒ คนดี
- ๑.๓ การเตรียมและสร้างชีวิต
- ๑.๔ การดำรงชีวิต
- ๑.๕ อุดมการณ์ของชีวิต

๑.๑ คน

พระภิกษุทวารวญฺญาน ได้แสดงธรรมเกี่ยวกับความเป็นคนหรือมนุษย์ไว้ดังนี้ คือ

(๑) ระดับความเป็นคน ๔ ระดับ

พระภิกษุทวารวญฺญานได้เสนอแนวคิดของพระภิกษุทศศาสนาที่กำหนดคนไว้ ๔
ระดับ คือ

"ระดับที่ ๑ ได้แก่คนที่มีความเป็นอยู่เหมือนเดรัจฉาน (มนุษย์สัตว์จรเวลา) คนที่มีชีวิตอยู่ในระดับนี้จะดำเนินตนเป็นทาสของ อารมณ์ คือมีความอยากได้สิ่งใด ก็พยายามเพื่อให้ได้สิ่งนั้น จะ สมควรหรือไม่ประการใดไม่คำนึงถึง

ระดับที่ ๒ ได้แก่คนที่มีความเป็นอยู่เหมือนเปรต (มนุษย์สเปียด) คนที่มีความเป็นอยู่เหมือนเปรต ช่วยตัวเองไม่ได้ ต้องอาศัยแรงช่วย จากคนอื่นจึงจะอยู่รอด

ระดับที่ ๓ ได้แก่คนที่มีความเป็นอยู่เหมือนคน (มนุษย์สมมุติ) คือคนที่มีความเป็นอยู่จากการช่วยตนเอง ในประการที่ไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ใครกับความสามารถในการช่วยคนที่ควรช่วยได้

ระดับที่ ๔ ได้แก่คนที่มีความเป็นอยู่เหมือนเทวดา (มนุษย์เทโว) คือคนที่มีความเป็นอยู่ที่มุ่งแต่จะช่วยเหลือคนทั้งหลาย ตั้งใจแต่จะช่วยส่วนรวม ซึ่งเป็นอุดมการณ์ของมนุษย์" ๑

จากการกำหนดระดับของคนตามที่พระพุทธศาสนากำหนดนี้ พระพุทธทวรมณ ได้กำหนดว่า การฝึกพื้นฐานที่สำคัญของคนทั้งหลายได้แก่ การยกระดับความเป็นอยู่ของตนเอง ซึ่งเริ่มจาก จุดที่เรียกว่ามาตรฐาน (ระดับที่ ๑ และระดับที่ ๒) ให้ก้าวสู่มาตรฐาน (ระดับที่ ๓) และพัฒนาไปสู่หลักชัยของชีวิต ซึ่งคืออุดมการณ์ของชีวิต (ระดับที่ ๔) ซึ่งพระพุทธทวรมณกล่าวว่า ถ้าผู้ใดทำงานหลักพื้นฐานนี้สำเร็จได้ผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ชนโดยสมบูรณ์ ๒

กล่าวโดยสรุป พระพุทธทวรมณได้กำหนดระดับของคนตามที่พระพุทธศาสนา กำหนดไว้ ๔ ระดับ และกำหนดว่าภารกิจพื้นฐานที่สำคัญของคน คือการยกระดับความเป็นอยู่ ตนให้สูงและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

(๒) " กรรมเป็นวิถีชีวิตของบุคคล"

พระพุทธทวรมณ ได้สอนโดยนัยสาระสำคัญของพระพุทธศาสนา ที่บัญญัติเกี่ยวกับ "กรรม" คือ "ทำดีได้ดีและทำชั่วได้ชั่ว" มาสอนไว้ดังนี้

"กรรมเป็นวิถีชีวิตของบุคคล คนมีกรรมเป็นชีวิตของตนเอง กรรมเท่านั้นเป็นผู้จัดสรรชีวิต ชีวิตดีเพราะกรรมดี ชีวิตชั่วเพราะกรรมชั่ว

บัญญัตินี้เป็นบัญญัติที่สมเหตุสมผลที่สมบูรณ์ที่สุด เพราะชีวิตคนทุกคนย่อมมีอำนาจอธิปไตยในตัวเองเป็นผู้จัดการ คุ้มครองและอำนาจแห่งชีวิตนั้นก็คือกรรม

๑ พระธรรมญาณมุนี, "การศึกษา" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๑ - ๔๔๒.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๑

"ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จัดเป็น "กฎแห่งกรรม" และเป็น "กฎ
ของคนและสิ่งคน" ที่แน่นอนที่สุดเหนือกฎทั้งหลาย" ^๓

และ "ไม่มีใครจะช่วยใครได้ ไม่มีใครสนับสนุนใครได้ ไม่มี
ใครจะกล่าวหาหรือตำหนิใครได้ นอกจากกรรมของตัวเอง" ^๔

และ "ชะตาชีวิตของคนเกิดจากความดีของตนเอง" ^๕

กล่าวโดยสรุป พระพุทธทวณฺณ ได้ให้สาระสำคัญของพระพุทธศาสนา
เกี่ยวกับ "กรรม" และ "การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" มาสอนว่าเป็นสาระสำคัญของชีวิตคน
โดยเน้นว่า "ชีวิตย่อมเกิดจาก"กรรม" (การกระทำ) ของตัวเอง

(๓) ความจริงของชีวิต

พระพุทธทวณฺณ ได้สอนว่าคนทุกคนมีความจริงประจำตน ๔ สิ่งเท่านั้นคือ

- ๑. แก่
- ๒. เจ็บ
- ๓. ตาย
- ๔. จากกัน
- ๕. มีกรรมเป็นของตน ^๖

---

^๓ พระธรรมญาณดุนี, "ธรรมบรรยายที่ห้องประชุมศาลากลางจังหวัดลพบุรี
๑๖ มีนาคม ๒๕๑๖" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๐๐.

^๔ พระธรรมญาณดุนี, "ความคิดในเวลาใกล้รุ่ง" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพ
มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๒๘.

^๕ พระธรรมญาณดุนี, "คุณภาพของคน" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๑.

^๖ พระธรรมญาณดุนี, "แนวคิดในการดำเนินชีวิต" ธรรมญาณนิพนธ์
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๘๔๑.

ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกชีวิตจะต้องได้พบ ดังนั้น ในการสั่งสอนพุทธบริษัท
 พุทธทศวรรษญาณจึงได้นำปัจฉิมโอวาทของพระบรมศาสดาพุทธเจ้ามาใช้สั่งสอนอยู่
 เป็นประจำคือ วยธมา สงฺขารา สังขารทั้งหลายกำลังเสื่อม อยมาเทน สมมาเทก
 ฬาทังหลายจึงตั้งใจรักษาประโยชน์ด้วยความไม่ประมาทเกิด ๗ นอกจากนี้
 พุทธทศวรรษญาณยังได้ยกคติธรรมขึ้นมาเตือนใจพุทธบริษัททั้งหลายอยู่เป็นประจำว่า

เราเกิดมาเพื่อรอเวลาตาย

เราได้เพื่อรอเวลาเสีย

เรามีเพื่อรอเวลาหมด

เราเจอกันเพื่อรอเวลาพลัดพรากกัน

เราสบายเพื่อรอเวลาลำบาก ๘

กล่าวโดยสรุป พุทธทศวรรษญาณได้แสดงความจริงของชีวิต ๔ ประการ
 และได้สอนให้ทุกคนตั้งใจรักษาประโยชน์ด้วยความไม่ประมาทและเตรียมพร้อมสำหรับความจริง
 ของชีวิตที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

(๔) หึงตนเอง : หลักการที่ประเสริฐที่สุด

ในการดำเนินชีวิตนั้น พุทธทศวรรษญาณ ได้ให้ความสำคัญแก่การหึงตนเองมาก
 โดยยกย่องว่า การคิดหึงตนเองเป็นมหามงคลสำหรับชีวิต^๘ ถือว่าเป็นหลักการที่ประเสริฐที่สุด^๙
 เป็นความคิดของมนุษย์ขั้นที่บริสุทธิ์และเป็นจุดเริ่มชีวิตที่ถูกต้องที่สุด เพราะจะนำไปสู่ความสำเร็จ
 ผลอันงดงาม มีความราบรื่นและปลอดภัยทุกประการ ^{๑๐}

^๗ เล่มเดียวกัน, หน้า ๗๔๐

^๘ พระธรรมญาณดิลก, "เตือนร้อนเพราะอะไร" ธรรมญาณดิลก ๘๓
 (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐) หน้า ๒๑๖.

^๙ พระธรรมญาณดิลก, "ความคิดในเวลาใกล้รุ่ง" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพ
 มหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๔๒.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๑} พระธรรมญาณดิลก, "ความคิดและข้อเขียนในเวลาใกล้รุ่ง พ.ศ. ๒๕๒๖"
ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๔๔.

เกี่ยวกับการพึ่งตนเองนี้ พระพุทธทวณฺณได้ให้นิพนธ์หลักธรรมในพระพุทธศาสนา มาสอนพุทธบริษัทเป็นประจำว่า

"พระพุทธศาสนาต้องการให้คนคิดช่วยตนเอง คิดพึ่งตนเองเป็น
สำคัญ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างของคนไม่ว่าด้านไหน ระดับใด ตัวเอง
ให้ตัวเองพึ่งเลี้ยง ตัวเองเป็นที่มาเป็นที่เกิดของสิ่งทั้งปวง" ๑๒
และ "ท่านจงพิจารณาตนเอง" ๑๓

นอกจากนี้พระพุทธทวณฺณได้สอนว่า "ความมุ่งหมายที่ได้ประโยชน์คือ
ความมุ่งหมายในการช่วยตัวเองด้วยกรรมดีของตน" ๑๔

พระพุทธทวณฺณได้แนะนำสั่งสอนให้คนรู้จักวิธีช่วยตนเอง โดยยึดหลัก
สำคัญ ๓ ประการคือ

๑. ลดความไม่ดี ไม่เหมาะสม ให้น้อยลง
๒. เพิ่มพูนความดี ความเหมาะสมให้มากยิ่งขึ้น
๓. ควบคุมความคิดให้ถูกต้องตามลำดับ ๑๕

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าพระพุทธทวณฺณได้ชี้ให้เห็นว่า ระดับของคนนั้นมี ๔
ระดับ ภารกิจสำคัญของคนคือการยกระดับตัวเองให้สูงขึ้นตามลำดับ ในขณะเดียวกัน
พระพุทธทวณฺณก็ให้ความสำคัญแก่ "กรรม" คือการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และ
ชี้ให้เห็นว่าการดำรงชีวิตต้องใช้ "การพึ่งตนเอง" เป็นสิ่งสำคัญที่สุด นอกจากนี้ยังเน้นให้
ตั้งใจรักษาประโยชน์ ด้วยความไม่ประมาทและพร้อมสำหรับการที่ต้องเผชิญกับความจริง
ของชีวิต

๑๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๑๓ พระธรรมญาณมุนี, "เตือนร้อนเพราะอะไร" ธรรมญาณมุนี ๘๓
(กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๐) หน้า ๒๑๖.

๑๔ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๑๕ พระธรรมญาณมุนี, "ความคิดและข้อเขียนในเวลาใกล้รุ่ง พ.ศ. ๒๕๒๖"
ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๔๔.

๑.๒ คนดี

พระพุทฺธวรมหาญาณ ได้ให้ความหมายของคำว่า "มนุษย์" ว่าเป็นผู้ที่มีความคิดนึกโหม่งหน้าวไปเหนทางดี เพื่อเป็นทางสร้างตนและสร้างสังคมให้เจริญ คือให้มีการเปลี่ยนแปลงไปเหนทางที่ดีอย่างกว้างขวางขึ้นตามลำดับ ๑๖

พระพุทฺธวรมหาญาณได้ให้ "คุณค่า" และ "ความสำคัญ" แก่ "คนดี" มาก โดยถือว่า เป็นสมบัติที่มีค่าสูงสุดของสังคม เพราะคนดีเป็นผู้สร้างสังคม และเป็นผู้บำรุงรักษาสังคม สังคมที่ขาดคนดีจะดำรงอยู่ไม่ได้ ๑๗

นอกจากนั้นพระพุทฺธวรมหาญาณยังได้ยกย่อง "ความเป็นคนดี" ว่าเป็นฐานที่จำเป็นที่สุดของคนทุกคนยิ่งกว่าฐานทั้งหลาย เพราะความเป็นคนดีได้ให้ประโยชน์อย่างใหญ่หลวง ๓ ประการ คือ

๑. ทำให้มีที่อยู่อย่างสะดวกสบาย คนดีจะอยู่ที่ไหนก็อยู่ได้ มีคนอยากให้อยู่ทุกที่
๒. ทำให้ไปไหนไปได้โดยราบรื่น คนดีจะไปไหนก็มีคนคอยต้อนรับทุกเวลา
๓. ทำให้ประกอบธุรกิจการงานสำเร็จได้ดั่งใจ คนดีจะหาอะไรย่อมมีคนคอยให้ความช่วยเหลืออยู่เสมอ ๑๘

ซึ่งการมีที่อยู่สะดวกสบาย การไปไหนมาไหนโดยราบรื่นและการทำธุรกิจการงานได้สำเร็จผล เป็นโอกาสอันงามยิ่งของคนทั้งปวง คนทั้งปวงย่อมปรารถนาสิ่งสามประการนี้ เพราะเป็นต้นเหตุแห่งความสุขสมบูรณ์ของคน ด้วยเหตุนี้พระพุทฺธวรมหาญาณจึงสรุปว่า สังคมทุกหน่วยต้องการคนดีและคนทุกคนต้องการความเป็นคนดี ๑๙

๑๖ พระธรรมญาณดิลก, "แนวแนวชีวิตโดยย่อ" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๔.

๑๗ พระธรรมญาณดิลก "คนดี" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๓๒.

๑๘ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๑๙ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

สำหรับการเป็น "คนดี" นั้น พระพุทธทวณฐี^{๒๐} ระบุว่าต้องอาศัยการสร้างลักษณะทั้งทางโลกและทางธรรมาให้เกิดขึ้น เพราะจะเป็นคนดีได้ไม่ใช่ดีด้วยความรู้สึกของตนเอง ด้วยการยกย่องของตนเอง แต่ต้องเป็น "คนดี" ด้วยการยอมรับนับถือและยกย่องของคนอื่น การจะเป็นคนดีจริง ๆ จึงต้องเกิดมาจากความรู้สึกของคนที่ดีเกิดจากการยกย่องของคนที่ดี ^{๒๐} ดังนั้นพระพุทธทวณฐี จึงกำหนดลักษณะของคนดีในทางโลกไว้ว่าต้องมีลักษณะดังนี้ คือ

๑. ไม่เป็นที่ตำหนิของผู้ใหญ่
๒. ไม่เป็นที่รังเกียจของเพื่อนฝูง
๓. ไม่เป็นที่ดูหมิ่นของผู้ห้อย ^{๒๑}

ส่วนในทางธรรมนั้น พระพุทธทวณฐี ได้แสดงลักษณะของคนดีไว้ว่ามีลักษณะสงบทางกาย ทางวาจา ทางใจ กล่าวคือ มีกาย วาจา ใจ ที่สงบ ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองหรือแก่คนทั้งหลาย ^{๒๒}

พระพุทธทวณฐี ได้วางแนวชีวิต ของ "คนดี" ในทางโลกไว้ว่าจะต้องถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ ดังนี้คือ

๑. ตั้งตัวได้มั่นคงตามฐานะ
๒. ท้าประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้องและคนอื่นได้ตามสมควร
๓. อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ด้วยไมตรีจิตและความเชื่อถือกัน ^{๒๓}

---

^{๒๐} พระธรรมทวณฐี "ทางแห่งความดี" ธรรมทวณฐีพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๘๔.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๒๓} พระธรรมทวณฐี, "คนดี" ธรรมทวณฐีพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๓๖.

ในส่วนของการสร้าง "ความเป็นคนดี" และการรักษาความเป็นคนดี นั้น พระพุทธทวาทญาณได้อบรมสั่งสอนโดยใช้ "สาธุนธรรม" คือ "ธรรมของคนดี" ซึ่งเป็น โครงสร้างในการทาคดี เป็นตัวตั้งในการสั่งสอน ซึ่งประกอบด้วย

๑. ความกตัญญูทเวที
๒. การส่งเสริมผู้ตั้งใจมาเพื่อประโยชน์เพื่อสังคม
๓. การปกป้องมิตร
๔. การไม่อยู่ในอำนาจของคนชั่ว ๒๔

นอกจากนั้น พระพุทธทวาทญาณยังได้ยกพระพุทธศาสนสุภาษิต แสดงถึงธรรมที่ เทวดายอมรับว่าเป็นทางแห่งความดี ๗ ประการ คือ

๑. การเลี้ยงบิดามารดา
๒. ย่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล
๓. มีวาจาอ่อนหวาน
๔. มีวาจาเป็นเครื่องประสานความสามัคคี
๕. มีวาจาสัตย์
๖. ครอบงำความโกรธได้
๗. ปราศจากความตรหณี ๒๕

กล่าวโดยสรุปจะเห็นว่า พระพุทธทวาทญาณเห็นว่าทุกคนมีความนึกคิดโน้มหน้าวไป ในทางดี คนดีในทางธรรมคือ มีความสงบทั้งกาย วาจาและใจ ส่วนในทางโลกต้องถึงพร้อม ด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการคือ ตั้งตัวได้มั่นคงตามฐานะ ทำประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้องและ คนอื่นได้ตามสมควร และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ด้วยโมดริจิตและความเชื่อถือกัน

---

๒๔ พระธรรมญาณมุนี, "โครงสร้างคนดี" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๑-๔๔๒.

๒๕ พระธรรมญาณมุนี, "ทางแห่งความดี" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๕๖.

๑.๓ การเตรียมและสร้างชีวิต

การเป็นคนดีนั้นอยู่ที่การ "เตรียม" หรือ "การสร้าง" ชีวิต ซึ่ง "การเตรียมชีวิต" หรือ "การสร้างชีวิต" นั้น พระพุทธทวรญาณได้ให้ความหมายว่าเป็นการรู้จักช่วยตนเองในทางที่ถูกต้อง ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ ๓ ประการคือ

๑. ตัวเองมีความรู้สึกเหมือนคน มีความเป็นอยู่ตามรูปแบบของคน
๒. ตัวเองสามารถที่จะเลี้ยงตัวได้อย่างราบรื่น
๓. ตัวเองสามารถอยู่ร่วมกับคนที่หลายได้อย่างดี ๒๖

ซึ่ง "การเตรียมชีวิต" หรือ "การสร้างชีวิต" นี้ พระพุทธทวรญาณได้ให้ความหมายเกี่ยวกับ "การศึกษา" ซึ่งท่านได้ให้ความหมายว่า หมายถึง วิธีการจัดหา หรือวิธีสร้างสรรค์สิ่งมีชีวิตต้องการ" ๒๗

นอกจากนั้น พระพุทธทวรญาณยังให้ความหมายของการศึกษาว่า คือ "การเตรียมชีวิต" โดยเสนอวิธีการเตรียมชีวิตไว้ดังนี้คือ

"การเตรียมชีวิต ทำด้วยการช่วยตัวเองให้เหมาะสม ช่วยให้อยู่อย่างคน ใจที่กำมาหาใจอย่างคนและอยู่กับคนอย่างคน ซึ่งได้ชื่อว่าเตรียมชีวิต คน แล้วพร้อมที่จะช่วยคนอื่น พร้อมที่จะช่วยส่วนรวมต่อไป" ๒๘

---

๒๖ พระธรรมญาณดิลก, "จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษา" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๓๔.

๒๗ พระธรรมญาณดิลก, "จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการศึกษา" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๐๖.

๒๘ พระธรรมญาณดิลก, "คำของครู" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๒๔.

พระพุทฺธทวรญาณย้ำว่า การศึกษาเป็นกรรมวิธีเพื่อการเตรียมชีวิตที่ถูกต้อง โดยได้กล่าวไว้ดังนี้:

"ปัญญาสำคัญที่สุด ในวงชีวิตของมนุษย์ อยู่ที่รู้จักช่วยตัวเองในทางที่ถูกต้องและเครื่องสร้างความสามารถในการรู้จักช่วยตัวเองที่ถูกต้องนั้น คือ การศึกษา" ๒๙

ในการสร้างชีวิตนั้น พระพุทฺธทวรญาณ ได้ให้ความสำคัญกับความดีอย่างคน และความเป็นอยู่ตามแบบแผนของคนเป็นอันดับแรก ๓๐

นอกจากนั้น จากการใช้พระพุทฺธทวรญาณ ได้จัดระดับความเป็นอยู่ของคน ที่กำหนดไว้ในพระพุทฺธศาสนา ๔ ระดับ ดังกล่าวข้างต้นแล้วนั้น พระพุทฺธทวรญาณเห็นว่าการฝึกพื้นฐาน ที่สำคัญของคนทั้งหลายได้แก่การยกระดับความเป็นอยู่ของตัวเอง ซึ่งเริ่มจากจุดที่ต่ำกว่ามาตรฐานให้ก้าวขึ้นสู่มาตรฐาน และพัฒนาการไปสู่หลักชัยของชีวิต โดยสอนว่า ผู้ใดทำงานหลักพื้นฐานนี้สำเร็จได้ ผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ชนโดยสมบูรณ์ ๓๑ ซึ่งพระพุทฺธทวรญาณเห็นว่าเครื่องมือในการยกระดับความเป็นคนนี้ คือ การศึกษา ๓๒

ถึงแม้ว่าพระพุทฺธทวรญาณจะชี้ว่า "การศึกษา" เท่านั้นที่จะยกระดับชีวิตคนได้ แต่การศึกษานั้น ต้องเป็นการศึกษาที่เป็นหลัก ๓๓ ซึ่งพระพุทฺธทวรญาณได้กล่าวว่า หลักของการศึกษา คือ ศาสนา ๓๔ และได้ย้ำว่า

๒๙ พระธรรมญาณมุนี "จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษา" ธรรมมานนิตินิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๓๔.

๓๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๗.

๓๑ พระธรรมญาณมุนี, "การศึกษา" ธรรมมานนิตินิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๑.

๓๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๒.

๓๓ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๓๔ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

"ศาสนากับการศึกษาเป็นเรื่องเดียวกัน คือ เป็นเครื่องพัฒนาชีวิต เพื่อความเป็นมนุษย์ชนด้วยกัน จะต่างกันเพียงเฉพาะกิจว่า ศาสนา เป็น หลักการ การศึกษา เป็น วิธีการ ซึ่งต้องใช้ร่วมกัน ^{๓๔} และ"การศึกษาเป็นวิธีการยกระดับชีวิตของคน ศาสนาเป็นหลักการ ยกระดับชีวิตคน เมื่อรวมกันเข้าเมื่อใด คนเปลี่ยนระดับชีวิตได้สำเร็จเมื่อนั้น"^{๓๖}

กล่าวโดยสรุปได้ว่า พระพุทธทวาทญาณได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการเตรียม และการสร้างชีวิตมาก เพราะเป็นปัจจัยเบื้องต้นแห่งความเป็นมนุษย์ โดยท่านเห็นว่าเครื่องมือที่จะเตรียมและสร้างคนที่ดีที่สุดนั้นคือ "การศึกษา" และ "ศาสนา" ซึ่งท่านได้สรุปว่า

"ทางสำหรับเดินไปสู่สถานภาพแห่งมนุษย์ชนในเบื้องต้นก็ดี และสำหรับเดิน ต่อไปอีกจนถึงหลักชัยแห่งมนุษย์ชนในที่สุดก็ดี ย่อมมีวิชาความรู้ (การศึกษา) และ คุณธรรมความดี (ศาสนา) เป็นมูลฐาน เว้นสองสิ่งนี้เสียแล้วบุคคลจะไม่มีโอกาส เดินไปสู่จุดหมายปลายทางทั้งสองระยะนั้นได้" ^{๓๗}

๑.๔ การดำรงชีวิต

นอกจากการเตรียมหรือสร้างชีวิตแล้ว พระพุทธทวาทญาณยังได้ให้ความสำคัญต่อการ ดำรงชีวิตอีกด้วย โดยพระพุทธทวาทญาณ ได้ให้ความหมายของการดำรงชีวิตของมนุษย์ชนว่า หมายถึง

---

^{๓๔} คำถวายพระพรของพระธรรมญาณมุนีในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงศึกษาดูงานการบริหารโรงเรียนวิจิตรศึกษา วันศุกร์ที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๓๐

^{๓๖} พระธรรมญาณมุนี, "การศึกษา" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๓.

^{๓๗} พระธรรมญาณมุนี, "บารมี" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๓.

บุคคลผู้ครองตนตามวิสัยของมนุษย์ คือมีความเป็นอยู่เพื่อตนเองด้วย เพื่อหมู่คณะของตน ด้วยและเพื่อคนอื่น ๆ อีกด้วยโดยยกคำว่า "ผู้ใดดำเนินงานมาถึงขั้นนี้ผู้นั้นได้ชื่อว่าเดิน ถึงสถานภาพแห่งมนุษย์ชนแล้ว" ๓๘

พระพุทธรูปงามได้ชี้ให้เห็นว่าปัจจัยในการดำรงชีวิตของคนมี ๔ อย่างคือ

๑. ทรัพย์ ให้เกิดความสะดวกในความเป็นอยู่
๒. เกียรติยศ ให้เกิดความไว้วางใจเชื่อถือ
๓. ความสบายใจ ให้เกิดความสดชื่นในชีวิต
๔. โมตรวิจิต ให้เกิดความราบรื่นในหนทาง

ชีวิตของคนต้องการทั้งความสะดวก ทั้งความไว้วางใจเชื่อถือ ทั้งความสดชื่น ทั้งความราบรื่น จึงจะดำรงอยู่ด้วยความมั่นคงยั่งยืนได้ ๓๙

ในการดำรงชีวิตให้อยู่ได้ด้วยความมั่นคงและยั่งยืนได้นั้น พระพุทธรูปงาม ได้ให้ความสำคัญแก่ศาสนามาก โดยได้ชี้ให้เห็นว่า

"การครองตนจะราบรื่น ร่มเย็นเป็นสุขก็ต่อองค์อาศัยศาสนา ศาสนา ทำให้คนรู้จักชีวิต รู้จักโลก ทำให้รู้จักป้องกันปัญหาชีวิต และลดปัญหาชีวิตสำเร็จ ศาสนาทำให้คนพบทางชีวิตที่สะดวก ร่มรื่น และสงบสุข คนที่ขาดแสงสว่างอยู่นานไม่ได้ ฉันทัด ชีวิตที่ขาดศาสนาอยู่ยั่งยืนไม่ได้ ฉันทัน เพราะฉะนั้น "ศาสนา จึงเป็นระบบที่สมบูรณ์ของคน" ๔๐

๓๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

๓๙ พระธรรมญาณมุนี, "งานพระธรรมทูต: บรรยายแก่ข้าราชการส่วนจังหวัดลพบุรี เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๐" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อัมรินทร์ การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๒๑.

๔๐ พระธรรมญาณมุนี, "กุศโลกรรมในงานสงกรานต์" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อัมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๕๒๐.

นอกจากนั้น พระพุทธทวรมญาณยังได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเรื่องศาสนาถือว่าเป็น การศึกษาเรื่องจริงของชีวิต การปฏิบัติตนตามศาสนาถือว่าเป็นการดำเนินชีวิตตามแนวทาง ของคนที่แท้จริง และการบูชาศาสนา ก็ถือว่าเป็นการเชิดชูระบบคนที่ถูกต้อง ^{๔๑}

พระพุทธทวรมญาณได้ชี้ให้เห็นว่า การจะดำรงชีวิตอยู่ในลักษณะของ "มนุษย์ชน" นั้น ก็ด้วยอาศัยหลักธรรมของศาสนาเป็นแนวปฏิบัติที่สำคัญ ซึ่งท่านได้สอนว่า ธรรมที่เป็นเครื่องรักษา คนให้อยู่ในสภาพของคน และเป็นเครื่องรักษาคนให้เจริญอกงาม สมสภาพของคนนั้น จะต้อง ประกอบด้วยพฤติกรรม ๔ ประการคือ

๑. การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ
๒. การเสริมสร้างคุณความดีโดยไม่หยุดยั้ง
๓. การเคารพต่อเหตุผล
๔. การยึดถือความจริงเป็นหลักการสำคัญ ^{๔๒}

ซึ่งการประพฤติปฏิบัติตามคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ อย่างครบถ้วน พระพุทธทวรมญาณเรียกว่า "คนมีธรรม" ซึ่งจะพบทางรอดในชีวิตได้เสมอ เพราะจะได้รับ ประโยชน์สูงสุด ๓ อย่าง คือ

๑. ต้องการอยู่ที่ไหนก็อยู่ได้โดยสบาย
๒. ปราศจากจะไปไหนก็ไปได้สะดวกทุกเมื่อ
๓. ประสงค์จะทำสิ่งใดที่ชอบก็ทำได้สำเร็จ

การมีคนยินดีต้อนรับ ยินดีช่วยเหลือ ให้การสนับสนุน ซึ่งนับเป็นความสะดวกสบาย ที่ยิ่งใหญ่ สำหรับชีวิตในโลกนี้ อันเป็นลักษณะแห่ง "ความอยู่รอดที่แท้จริง" ^{๔๓}

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๔๒} พระธรรมทวรมญาณ, "ทางแห่งความอยู่รอด" ธรรมทวรมณีพนธ์
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๑๗.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ในการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดที่แท้จริงนั้น พระพุทธทวาทญาณได้ย้ำว่าความอยู่รอดนี้จะมีความสำเร็จได้ ต้องประกอบด้วย "กำลังแห่งความคิดเพื่ออยู่รอดด้วยกัน" ซึ่งหมายถึง ความคิดที่ว่า "เรากับเขาจะต้องอยู่รอดด้วยกัน"^{๔๔} ซึ่งแสดงว่าคนจะเอาตัวรอดโดยลำพังไม่ได้ ในประเด็นนี้ พระพุทธทวาทญาณได้แสดงโทษของความคิด เอาตัวรอดคนเดียวที่ว่า เป็นเครื่องัดตรวน เป็นเครื่องทำลายสังคมไทยอย่างใหญ่หลวงในปัจจุบัน^{๔๕} ซึ่งเป็นความคิดของมนุษย์โดยแท้

พระพุทธทวาทญาณได้สอนว่า ความคิดและการปฏิบัติเพื่อการอยู่รอดด้วยกันนั้น ย่อมต้องมาจากกำลังแห่งคุณธรรมสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. เมตตา ความปรารถนาดีต่อกัน
๒. กุศมา ความสงสารกัน
๓. จาคะ ความเสียสละเพื่อกัน

การเสียสละเพื่อกันในกรณีที่เป็นและสมควร ด้วยใจรักและสงสารกัน จากความรู้สึกที่ว่าเรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด เขาก็หลายก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น เป็น "วิมุตติของสังคมมนุษย์" มาแต่เดิม เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งการช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยกัน"^{๔๖}

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าพระพุทธทวาทญาณ ให้ความสำคัญกับ "ศาสนา" และ "คุณธรรม" มากกว่าจะเป็นเครื่องมือให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ และการดำรงชีวิตอยู่ได้^{๔๗} จะต้องเป็นการอยู่รอดด้วยกัน ซึ่งท่านได้ย้ำโดยสรุปว่า "การปฏิบัติธรรมเท่านั้นที่ทำให้พวกเราอยู่รอดกันได้"^{๔๘}

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๔๗} พระธรรมญาณดิลก, "การปฏิบัติธรรมกับปัญหาชีวิต" ธรรมญาณนิพนธ์

(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๕๖.

พระพุทธรูปธรรม ได้ชี้ให้เห็นความจริงของชีวิตคนอีกประการหนึ่งว่า คนทุกคน มีปัญหาชีวิต มากบ้าง น้อยบ้าง ตามอัธยาศัยของตน ปัญหาชีวิตจะมากหรือน้อย จะหนักหน่วง หรือไม่นั้น พระพุทธรูปธรรมชี้ว่า อยู่ที่การรู้จักป้องกันและการรู้จักแก้ไขผิดถูกเพียงใด คนรู้จัก ป้องกันปัญหา ปัญหาก็ไม่เกิด หรือถ้าเกิดแล้ว ถ้ารู้จักแก้ปัญหาก็หมดไป พระพุทธรูปธรรม ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาชีวิตนั้นเกิดขึ้นจากสาเหตุดังนี้

๑. ดำเนินชีวิตโดยไม่คำนึงถึงหน้าที่ของตน ไม่รักษาหน้าที่ ไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ ซึ่งเป็นเหตุขัดขวางวิถีชีวิตของคนอื่นได้
๒. ไม่ยึดคุณธรรมที่สมควรแก่ฐานะและภาวะของตน อันจะทำให้เกิดความกระทบกับคนอื่นหรือหมู่คณะ แม้ตนจะไม่ตั้งใจให้เป็นเช่นนั้นก็ตาม
๓. ปฏิบัติตนไม่ตรงกับความจริงที่สังคมทั่วไปรับรองกันว่าเป็นเช่นนั้นมานาน เช่น ไม่ยอมรับขนบธรรมเนียมประเพณี ที่คนทั่วไปเขานิยมว่าดีงามและสมควร อันจะทำให้เป็นคนขวางโลก
๔. ไม่เคารพกฎธรรมดาศงชีวิต ที่ว่าชีวิตทุกชีวิตจะต้องได้รับสิ่งที่เจ้าตัวได้กระทำไว้ ๔๘

นอกจากนั้นพระพุทธรูปธรรมยังได้สรุปว่า "ปัญหาชีวิต" จะเกิดขึ้นหรือไม่อยู่ที่วิถีการดำเนินชีวิตของคนนั้น โดยได้สอนว่า

"ถ้าใครดำเนินชีวิตถูกต้องทาง ปัญหาก็เกิดยาก หรือเกิดแต่ปัญหาเบา ๆ ปัญหาธรรมดาและปัญหาที่เกิดขึ้น ก็ผ่อนคลายเป็นเร็วและหมดปัญหาได้ง่าย คนที่ดำเนินชีวิตผิดทาง มักจะพบปัญหาเรื่อย ๆ มักเป็นปัญหาหนัก ๆ ปัญหารุนแรง ปัญหาที่ลดยาก คสึ่คลายหรือหายช้า ซึ่งทำให้ชีวิตอยู่ในท่ามกลางความทุกข์ทรมาน และพาให้คนอื่น ๆ ในวงชีวิตของตน ที่ไม่รู้เรื่องราวต้องพลอยเดือดร้อนหวนราคาญไปด้วย" ๔๙

๔๘ พระธรรมญาณมุนี, "ปัญหาชีวิต" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๖๖.

๔๙ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พร้อมกันนี้พระพุทธทวรวรณายังชี้ให้เห็นว่า การป้องกันปัญหา ลดปัญหา หรือ แก้ปัญหาชีวิตได้นั้น จะต้องใช้ "ธรรม" เป็นหลักสำคัญ ซึ่งท่านได้แสดงความจริงไว้ดังนี้

"เครื่องป้องกันปัญหาและแก้ปัญหาชีวิตมีอย่างเดียว คือ "ธรรม" เพราะ ธรรมะคือ

๑. ภาวะปกติของชีวิตคน
๒. การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและเหมาะสมของชีวิตคน
๓. ความเป็นอยู่ที่งดงามของคน

คนที่ผิดปกติคนก็ดี คนที่ดำเนินชีวิตไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสมก็ดี คนที่มีความเป็นอยู่ไม่เกสียด เป็นภัยต่อสังคมก็ดี ล้วนเป็นคนที่ขาดธรรมทั้งสิ้น" ๕๐

ในการป้องกันปัญหาชีวิต การลดปัญหาชีวิต การแก้หรือการทลายปัญหาชีวิตนั้น พระพุทธทวรวรณชี้ว่า ต้องยึดถือและปฏิบัติธรรมดังต่อไปนี้

๑. ไม่ละเลยหน้าที่ของตน สิ่งใดที่ตนจำเป็นต้องทำ ถ้าไม่ทำจะเกิดความเสียหายหรือสิ่งใดที่ตนสมควรทำ ถ้าไม่ทำจะเกิดความไม่เรียบร้อย ต้องทำสิ่งนั้นอย่างจริงจัง ทำด้วยความอดทนด้วยความตั้งใจ
๒. นึกถึงภาวะและฐานะของตนอยู่เสมอ แล้วประพฤติปฏิบัติให้สอดคล้องกับภาวะและฐานะที่เป็นจริงของตน
๓. ยอมรับสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติ และความเป็นจริงตามสังคม และต่อสู้กับความจริงเยี่ยงมนุษยชน
๔. ตั้งมั่นอยู่ในกฎประจำชีวิต คิดจนมีความเข้าใจชัดเจน มองให้เห็นแจ่มแจ้งว่า "ใครทำอะไรใด ได้อย่างนั้น" ๕๑

---

๕๐ พระธรรมญาณฉุนี, "แนวพัฒนาความคิดแนวหนึ่ง" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๓๓.

๕๑ พระธรรมญาณฉุนี, "ปัญหาชีวิต" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๖-๖๖๖๘.

จะเห็นว่าพระพุทธรูปธรรมได้ให้ความสำคัญแก่ "ธรรม" อย่างยิ่ง ซึ่งถือว่าเป็นทั้งเครื่องป้องกันปัญหาและแก้ปัญหาคือชีวิต พร้อมกันนี้พระพุทธรูปธรรม ยังได้เสนอหลักธรรมที่เป็นหลักประพฤติปฏิบัติ ให้คนเราสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้อย่างราบรื่น ๔ ประการคือ

๑. ซื่อตรงต่อหน้าที่
๒. ซื่อตรงต่อคนที่อยู่ด้วยกัน
๓. จงรักก่อกดีต่อผู้ปกครอง บังคับบัญชา
๔. กตัญญูต่อกดีต่อผู้มีคุณ ^{๔๒}

โดยท่านได้ให้คำอธิบายว่า ความซื่อตรงต่อหน้าที่ก็ดี ความซื่อตรงต่อคนที่อยู่ด้วยกันก็ดี ความจงรักก่อกดีต่อผู้บังคับบัญชาและผู้ปกครองก็ดี ความกตัญญูต่อกดีต่อผู้มีพระคุณก็เป็นธรรมเพียงของโลก โลกเป็นโลกมาได้เพราะระบบทั้ง ๔ นี้ คนจะดำรงชีวิตอยู่ในโลกจนตายได้ด้วยดีด้วยความราบรื่นก็เพราะคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้

กล่าวโดยสรุปจะเห็นว่า พระพุทธรูปธรรมได้ให้ความสำคัญกับ "ศาสนา" และ "คุณธรรม" ว่าเป็นเครื่องมือให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ อีกทั้งเป็นเครื่องป้องกันและแก้ไขปัญหาคือชีวิตของคนด้วย

๑.๔ อุดมการณ์ของชีวิต

จากข้อความข้างต้น พระพุทธรูปธรรมได้ชี้ให้เห็นว่า รูปแบบชีวิตของคนย่อมมาจากแนวคิดของตนเป็นสำคัญ เพราะแนวคิดเป็นผู้สร้างชีวิต เป็นผู้หาชีวิต และเป็นผู้ควบคุมชีวิตตลอดเวลา และพระพุทธรูปธรรม ได้ชี้ให้เห็นว่างานพื้นฐานสำคัญของคนได้แก่งานสร้างสรรค์ งานปรับปรุงและงานแก้ไขความคิด ให้อยู่ในเป้าหมายที่ถูกต้องและเหมาะสมแก่สถานการณ์

พระพุทธรูปธรรม ได้ชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์ขั้นพื้นฐานของมนุษย์ชน ได้แก่ การรู้จักพัฒนาตนและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ^{๔๓}

^{๔๒} พระธรรมญาณมุนี, "งานพระธรรมทูต" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๕๘.

^{๔๓} พระธรรมญาณมุนี, "ความคิดในเวลาใกล้รุ่ง" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๒๘.

อุดมการณ์สูงสุดของความเป็นมนุษย์นั้น พระพุทธทวาทญาณได้สอนว่า คือความ
ตั้งใจเอาเพื่อประโยชน์เพื่อส่วนรวม เพราะการตั้งใจเอาเพื่อประโยชน์เพื่อส่วนรวมเป็นความ
สมบูรณ์ของมนุษย์ ๔๘

ซึ่งพระพุทธทวาทญาณได้เปรียบเทียบการทำประโยชน์ของคนไว้ดังนี้

"การไม่ทำประโยชน์ให้แก่ตน เป็นคนเลว

การทำประโยชน์ให้แก่ตนไม่ใช้คนเลวและไม่ใช่คนดี

การทำประโยชน์ให้คนอื่นเป็นความดีธรรมดา

การทำประโยชน์แก่ส่วนรวมเป็นความดีอย่างยิ่ง" ๔๘

ซึ่งจะเห็นว่าพระพุทธทวาทญาณได้สอนให้เห็นว่าอุดมการณ์สูงสุดของชีวิตคนนั้น คือ
การทำประโยชน์เพื่อคนอื่นและทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม ซึ่งท่านได้ย้ำให้เห็นชัดเจนอีกว่า

"การจะอยู่เพื่อตัวเอง ก็คงอยู่ได้ไม่ดีและจะอยู่ได้ไม่นาน แต่ถ้าอยู่เพื่อ
คนอื่น ย่อมอยู่ได้ดีมีความสมบูรณ์และจะอยู่ได้นานที่สุด" ๔๙

นอกจากนั้น พระพุทธทวาทญาณยังได้ชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของผู้ที่ตั้งใจเอาเพื่อ
ประโยชน์เพื่อสังคมว่าเป็นชุมทรัพย์อันประเสริฐของสังคม ในฐานะเป็นผู้สร้าง ผู้พิทักษ์สังคม
สมควรได้รับการยกย่องส่งเสริมจากสมาชิกของสังคมด้วยกัน ๕๐

---

๔๘ พระธรรมญาณมุนี, "โครงสร้างความดี" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๘๓

๔๙ พระธรรมญาณมุนี, "ความคิดในเวลาใกล้รุ่ง" ธรรมญาณนิพนธ์
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๒๔.

๕๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๗.

๕๑ พระธรรมญาณมุนี, "โครงสร้างความดี" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๘๓.

เมื่อพิจารณาถึงเป้าหมายของชีวิตคน พหุพุทธธรรมได้ชี้ให้เห็นว่าเป้าหมายที่ถูกต้องของชีวิต ไม่มีอะไรสำคัญและเหมาะสมเท่ากับสิ่งที่พหุพุทธศาสนากำหนดไว้ นั่นคือ ความสงบ ^{๕๘} เพราะความสงบนั้นเป็นเหตุแห่งความสุขที่แท้จริง เป็นที่แห่งประสิทธิ ภาพและคุณภาพของคน เป็นที่ให้ความปลอดภัยและให้ความร่มเย็น ^{๕๙}

จะเห็นว่าพหุพุทธธรรมได้กำหนดเป้าหมายชีวิตของคนไว้ที่ความสงบ ซึ่งตรงกับคำในพหุพุทธศาสนา คือ นิพพาน ซึ่งท่านได้ชี้แนวทางในการก่อให้เกิดความสงบไว้ว่า เกิดจากความรู้ออกดกลิ่น ซึ่งจะมีผลเพื่อ

๑. ลดสิ่งที่เลวทราม
๒. เพิ่มพูนสิ่งที่ดีงาม
๓. ควบคุมความคิดให้ถูกต้องตรงแนวทางที่สมควร ^{๖๐}

สำหรับเป้าหมายของชีวิตที่สงบนั้น พหุพุทธธรรมได้เสนอแนวทางการใช้ชีวิต อย่างสงบสุขตามรูปแบบของคนไทยที่เหมาะสมไว้ดังนี้ คือ

๑. อยู่อย่างง่าย ๆ กินอยู่ใช้สอยตามมีตามเกิด
๒. อยู่อย่างเรียบง่าย ๆ ไม่ต้องหรูหราสวยงามอวดใคร
๓. อยู่กับธรรมชาติ

---

^{๕๘} พระธรรมญาณมุนี, "ความคิดในเวลาใกล้รุ่ง" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๒๖.

^{๕๙} พระธรรมญาณมุนี, "สุขภาพชีวิต" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๖๑.

^{๖๐} พระธรรมญาณมุนี, "ความคิดในเวลาใกล้รุ่ง" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๒๖.

๔. อยู่อย่างวิสัยคน คืออยู่ด้วยการช่วยเหลือกัน พึ่งพาอาศัยกัน
๕. อยู่อย่างสงบ ไม่เอาแพ้เอาชนะกัน ไม่ขัดแย้งกัน ไม่รุนแรงต่อกัน
- เห็นความปรองดองกันมีค่าสูงสุดในสังคม ๖๑

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าพระพุทธทวาทญาณได้ชี้ว่าอุดมการณ์สูงสุดของความเป็นมนุษย์คือความตั้งใจมาเพื่อประโยชน์เพื่อส่วนรวม และได้ชี้ว่าเป้าหมายที่ถูกต้องของชีวิตคือความสงบ เพราะความสงบเป็นเหตุแห่งความสุขที่แท้จริง

๒. ทัศนะต่อสังคม

ผู้วิจัยเสนอทัศนะของพระพุทธทวาทญาณที่มีต่อสังคมใน ๔ ประเด็นคือ

- ๒.๑ สังคม
- ๒.๒ ปัญหาสังคม
- ๒.๓ มูลเหตุของปัญหาสังคม
- ๒.๔ วิธีการแก้ปัญหาสังคม

๒.๑ สังคม

นอกจากพระพุทธทวาทญาณจะมุ่งสอนโดยเน้นการ เชื้อกฎแห่งกรรม และการพึ่งตนเองเป็นหลักแล้ว พระพุทธทวาทญาณยังได้ให้ความสำคัญของชีวิตคนที่จะต้องอยู่ร่วมกันซึ่งก็คือ "สังคม" มาสอนอีกด้วย กล่าวคือ พระพุทธทวาทญาณได้ให้ความหมายของสังคมไว้ดังนี้

"สังคมคือ กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันด้วยความสมัครใจ เพื่อใช้ชีวิตร่วมกัน เป็นหมู่เหล่า มีการทบทวนแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน อยู่ร่วมกัน เป็นกลุ่มเป็นก้อน เพื่อความปลอดภัยและความสำเร็จประโยชน์สุขร่วมกัน ของทุก ๆ คน ๖๒

---

๖๑ พระธรรมญาณดิลก, "สุขภาพชีวิต" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๖๑.

๖๒ พระธรรมญาณดิลก, "เห็นหน้ากันเมื่อยามยาก" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๑๑.

พระยทุทธรญาณได้ให้ความสำคัญของชีวิตคนในฐานะที่มีสภาพเป็นสัตว์สังคมนึงจะแยกจากสังคมไม่ได้ โดยชี้ให้เห็นว่า ถ้าใครแยกจากสังคมก็จะไปไม่รอด ยิ่งกว่านั้นความสัมพันธ์ของคนกับสังคม นับวันแต่จะแนบสนิทและกว้างขวางยิ่งขึ้นโดยลำดับ

พระยทุทธรญาณได้ชี้ให้เห็นถึงหลักใหญ่ของสังคมนึงคือ หน้าที่ซึ่งคนที่อยู่กันสังคมนึงเดียวกันจะพึงปฏิบัติต่อกัน เพื่อให้เกิดความต้องการที่จะอยู่ร่วมกัน เพราะรู้สึกว่าได้รับสิ่งซึ่งพึงปรารถนาจากกัน นั่นคือการพึ่งพาอาศัยกัน

พระยทุทธรญาณได้เห็นว่า สังคมนึงจะมีสภาพเป็นสังคมนึงแท้ก็เพราะมีประเพณีเป็นเครื่องคุ้มครอง สังคมนึงที่ไม่มีประเพณีเป็นเครื่องคุ้มครอง ย่อมเป็นสังคมนึงพิการ งามวิญญานของสังคมนึง ๖๓

นอกจากพระยทุทธรญาณ จะชี้ว่าสังคมนึงต้องมีประเพณีเป็นเครื่องคุ้มครองประการหนึ่งแล้ว สังคมนึงต้องมี "จารีตประเพณี" ซึ่งหมายถึงศีลธรรมที่สังคมนึงต้องการ ซึ่งถ้าสังคมนึงไม่เคารพจารีตประเพณีนี้ สังคมนึงนั้นก็ประสบความเสียหายและความสิ้นสูญในที่สุด ซึ่งพระยทุทธรญาณได้ สรุปรว่า จารีตประเพณีนั้นเป็นสมบัติที่มีค่ามหาศาลของสังคมนึง ๖๔ ซึ่งจารีตประเพณีที่สำคัญของสังคมนึงไทยนั้น พระยทุทธรญาณชี้ให้เห็นว่าประกอบด้วย

๑. การอุปการะชุปเลี้ยงกันด้วยเมตตาจิต
๒. การสงเคราะห์ช่วยเหลือกันด้วยไมตรีจิต

---

๖๓ พระธรรมญาณมุนี, "จารีตประเพณีที่สำคัญของสังคมนึงไทย" ธรรมภาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕) หน้า ๕๑๓.

๖๔ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๓. การตอบแทนคุณกันด้วยความกตัญญูทดแทน
 ๔. การยกย่องบูชา ความดีของคนที่มีดีและคนที่ทำความดี โดยบริสุทธิ์ใจ ๖๔

ในการรักษาความปกติสุขของสังคมนั้น พระพุทธทวรวรญาณได้สอนไว้โดยกล่าวว่
 "สังคมทุกระดับทุกหน่วย จะมีความปกติสุขได้ก็เมื่อสมาชิกของสังคม
 ต่างตั้งใจรักษาคุณภาพแห่งกิจกรรมสำคัญของสังคมด้วยดีและจะมีความสุข
 ได้เมื่อต่างคนต่างมุ่งหน้ามาเพื่อกิจเพื่อคนอื่นมากกว่ากิจการเพื่อตัวเองตามวิสัย
 ของสาธุชน" ๖๖

การอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นจะต้องอยู่อย่างเป็นธรรม ซึ่งพระพุทธทวรวรญาณได้สอน
 เรื่องความเป็นธรรมในสังคมนี้อย่างนี้

"กิจการของสังคมที่สำคัญคือการรับกับการให้ ซึ่งทำให้คนเราหันหน้า
 เข้าหากัน ด้วยความปรารถนาดีต่อกัน และพร้อมที่จะอยู่ร่วมกันในลักษณะ
 "สังคมนุชย์"

การรับกับการให้ ถ้าเท่าเทียมกันก็ทำให้ปรากฏความเป็นธรรมใน
 สังคม สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เกิดขึ้น มาเอาความเสมอภาค
 มาสู่สังคม ทำให้สังคมมีความปกติสุข ทุกคนในสังคมสุขสบายร่วมชีวิตกันได้
 ตลอดเวลา มีสภาพเป็นมนุษยชนโดยแท้" ๖๗

กล่าวโดยสรุปจะเห็นว่า พระพุทธทวรวรญาณได้ชี้ให้เห็นว่า คนจะแยกตัวออก
 จากสังคมไม่ได้ การอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นจะต้องอยู่อย่างเป็นธรรม และทุกคนต่างมุ่งหน้าเพื่อก
 กิจเพื่อคนอื่นมากกว่ากิจการเพื่อตนเอง

๖๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๔.

๖๖ พระธรรมญาณมุนี, "ความคิดในเวลาใกล้รุ่ง" ธรรมกถึกนิพนธ์,
 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๖๓๓.

๖๗ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๒.๒ ปัญหาสังคม

พระพุทธรูปงาม ได้แสดงทัศนะว่า ตลอดระยะเวลาประมาณ ๓๐ ปี ที่ผ่านมา ความวุ่นวายในสังคมไทยเกิดขึ้นอย่างน่าวิตกและนับวันจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นโดยลำดับ สังคมทุกระดับ ทุกชั้น ทุกสถานะของบุคคล รวมไปถึงสังคมในวงราชการและแม้สังคมในวงการพระศาสนา คือ คณะสงฆ์ก็มีความวุ่นวายอยู่ไม่ใช่น้อยเหมือนกัน วุ่นวายมากบ้าง น้อยบ้าง ดิ้นบ้าง ลิกบ้าง ตามสภาพของสังคมนั้น ๆ ๖๘

พระพุทธรูปงามได้ชี้ให้เห็นว่า ความวุ่นวายของสังคมไทยดังกล่าวข้างต้นนั้น มีอาการปรากฏออกมาให้เห็นอย่าง เป็นพฤติกรรมของคนไทย ในลักษณะต่าง ๆ เช่น

- ความอิจฉาริษยากัน
- ความแก่งแย่งแข่งขันในทางมิชอบ
- ความไม่รู้จู้จี้ไม่รู้จู้จ้อ
- ความเอาวัดเอาเปรียบ
- ความหลอกลวงกัน
- การประหัตประหารกัน
- ความล้มเหลวในความสุขทางเนื้อ ๆ หนึ่ง ๆ
- ความสิ้นตัว เป็นต้น ๖๙

ซึ่งพฤติกรรมที่แสดงออกของความวุ่นวายของสังคมไทยต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนี้ พระพุทธรูปงาม จึงสรุปว่าสังคมไทยทุกวันนี้ มีปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ ๓ ประการ คือ

---

๖๘ พระธรรมญาณมุนี, "การคลี่คลายวิกฤตการณ์ทางสังคมในด้านภูมิธรรม" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๘๒.

๖๙ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๑. คุ้นเคยกับผู้ใหญ่ เข้ากันไม่สนิท
๒. ความยากจน
๓. อาชญากรรม ๗๐

พระพุทฺธทวรญาณได้ชี้ให้เห็นว่า ความวุ่นวายและปัญหาเหล่านี้ นำความเดือดร้อนอย่างกว้างขวางมาสู่ประเทศชาติและประชาชนจนเป็นที่น่าวิตกกังวลว่าสิ่งทั้งหลายในโลกลี้ภัย ซึ่งพระพุทฺธทวรญาณได้ให้ความจริงเพิ่มเติมว่า ถ้าความวุ่นวายที่วุ่นนี้ หมดสิ้นไปหรือลดลงไป บ้านเมืองของเราก็จะมั่นคง ประชาชนของเราก็จะมีความปกติสุขยิ่งขึ้น ๗๑

เมื่อพิจารณาความวุ่นวายและปัญหาของสังคมดังกล่าวแล้วนั้น พระพุทฺธทวรญาณสรุปว่าแท้จริงแล้วปัญหาพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งในบ้านเมืองของเราเวลานี้ ก็คือปัญหาเรื่องคุณภาพของคน ๗๒ ซึ่งพระพุทฺธทวรญาณได้ให้ความหมายว่า หมายถึงพฤติกรรมที่บิดเบือนหรือสบล้างธาตุแท้ของมนุษย์ชน ซึ่งปรากฏโดยอาการที่สำคัญ ๆ คือ

- ก. ความเห็นแก่ตัว
- ข. ความเห็นแก่ได้
- ค. ความไม่รู้จักพอ
- ง. ความสุมหลงในสิ่งที่เป็นพิษต่อชีวิต
- จ. ความไม่ยอมรับสภาพที่เป็นจริงของตนและของคนทั้งหลาย ๗๓

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าพระพุทฺธทวรญาณได้สรุปว่าสังคมไทยทุกวันนี้มีปัญหาเฉพาะหน้าสำคัญอยู่ ๓ ประการคือ คุ้นเคยกับผู้ใหญ่ เข้ากันไม่สนิท ความยากจนและอาชญากรรม ซึ่งปัญหาที่สำคัญเหล่านี้มาจากปัญหาเรื่องคุณภาพของคน

๗๐ พระธรรมญาณมุนี, "บรรยายในที่ประชุมข้าราชการจังหวัดลพบุรี ๔ กรกฎาคม ๒๕๑๖" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๗๕.

๗๑ พระธรรมญาณมุนี, "การคลี่คลายวิกฤตการณ์ทางสังคมในด้านภูมิธรรม" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๕๑.

๗๒ พระธรรมญาณมุนี, "คุณภาพของคน" ธรรมญาณนิพนธ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๕๔๗.

๗๓ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๒.๓ สาเหตุของปัญหาสังคม

ต่อปัญหาความวุ่นวายของสังคมนี้ พระพุทธทวระญาณได้ชี้แนะให้เห็นว่า สาเหตุของปัญหาและความวุ่นวายของสังคมทั้งหมดตั้งต้นอยู่ที่ "คน" ซึ่งพระพุทธทวระญาณได้กล่าวไว้ว่า

"การเมือง การเศรษฐกิจ การปกครอง สังคม และแม้การศึกษา การศาสนา มีปัญหา ก็เพราะคนทำให้มันมี โดยคนทำนั่นเองเป็นคนมีปัญหาของตัวเองเป็นสื่ออยู่ ถ้าคนทำไม่มีปัญหา ทุกสิ่งทุกอย่างที่ทางจะมีปัญหาน้อยที่สุด" ๗๔

ซึ่งนประเด็นที่ว่า "คน" เป็นสาเหตุของปัญหานี้ พระพุทธทวระญาณได้ขยายความเพิ่มเติมต่อไปอีกว่าแท้จริงแล้วปัญหาของสังคมนั้นก็คือ ปัญหาของคนนั่นเอง ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า "เมื่อใดปัญหาของคนเพิ่มขึ้นเมื่อนั้นปัญหาทุกอย่างก็เพิ่มขึ้น" ๗๕ ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าพระพุทธทวระญาณได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาและความวุ่นวายต่าง ๆ ของสังคมในทุกวันนี้ สาเหตุใหญ่มาจาก คน นั่นเอง ซึ่ง พระพุทธทวระญาณ เรียกว่า "คุณภาพของคน" ๗๖

พระพุทธทวระญาณ ได้สอนต่อไปอีกว่า ปัญหาเรื่องคุณภาพของคนนั้น เกิดมาจากปัจจัยสำคัญหลายประการประกอบกัน ซึ่งพระพุทธทวระญาณได้ยกตัวอย่างให้เห็นเป็นเบื้องต้น ๔ ประการคือ

๑. เกิดจากระบบการศึกษาที่ขาดความสมบูรณ์
๒. เกิดจากระบบการปกครองที่ขาดเป้าหมายอันบริสุทธิ์

---

๗๔ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๗๕ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๗๖ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๓. เกิดจากการเมืองที่ขาดความจริงใจ

๔. เกิดจากระบบเศรษฐกิจที่ขาดความสมดุล ๗๗

จากการที่พระพุทธรูปงามได้สรุปว่า สังคมไทยทุกวันนี้มีปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ ๓ ประการ คือ ๑. ผู้ร่ำรวยกับผู้ยากจนเข้ากันไม่สนิท ๒. ความยากจน ๓. อาชญากรรมขึ้น พระพุทธรูปงามได้ ชยบายความโดยชี้ให้เห็นรายละเอียดในแต่ละเรื่องดังนี้คือ

ข้อที่ ๑ ผู้ร่ำรวยกับผู้ยากเข้ากันไม่สนิท ซึ่งพระพุทธรูปงามเห็นว่า เป็นจุดอันตรายที่สุดของสังคม ซึ่งท่านได้ให้เหตุผลว่า ในสังคมทุกระดับย่อมประกอบด้วยบุคคลที่มีฐานะไม่เท่ากัน ฐานะของคนในสังคมส่วนใหญ่มิใช่ผู้ร่ำรวยกับเด็ก หรือผู้ร่ำรวยกับผู้ยาก ถ้าผู้ร่ำรวยกับผู้ยากเข้ากันได้สังคมย่อมอบอุ่น ถ้าผู้ร่ำรวยกับผู้ยากเข้ากันไม่สนิท สังคมก็เร่าร้อน รุนวาย

พระพุทธรูปงามได้ชี้ให้เห็นว่ามูลเหตุที่ทำให้ผู้ร่ำรวยกับผู้ยากเข้ากันไม่สนิทนั้น มาจากเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. ระบบการเลี้ยงเด็กของเราเปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งเดิมนั้นเด็กได้รับการชุบเลี้ยงจากพ่อแม่โดยตรง แต่ในปัจจุบันเด็กไทยไม่ค่อยได้รับการชุบเลี้ยงจากพ่อแม่โดยตรง ทำให้ขาดความรู้รักที่ซึ้งที่สุดซึ่งของพ่อแม่ เติบโตเองตามธรรมชาติ มิใช่เติบโตจากแรงเมตตาการุณาของพ่อแม่เช่นในอดีต ทำให้เด็กไม่เห็นความสำคัญของพ่อแม่ ซึ่งก็มีผลทำให้ไม่เห็นความสำคัญของใคร ๆ

๒. ผู้ร่ำรวยไม่เป็นที่เชื่อถือของผู้ยาก เพราะผู้ร่ำรวยมีหน้า มีหลัง ผู้ร่ำรวยปรกติต้องมียศแต่หน้าหลังไม่มี ๗๘

๗๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๗-๔๔๘.

๗๘ พระธรรมญาณมุนี "บรรยายในที่ประชุมข้าราชการ จังหวัดลพบุรี ๔ กรกฎาคม ๒๔๑๒" ธรรมภาษิตพนธ์, ๒๔๒๘. หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

ข้อที่ ๒ ความยากจน ซึ่งพระขุททวารวณได้ชี้ให้เห็นว่าประเทศไทย
เรายากจนมาก มีคนยากจนถึงร้อยละ ๕๖ ของประชากรทั้งประเทศ ท่านได้ชี้ให้เห็นว่า
สาเหตุที่ทำให้คนเรายากจนมี ๓ ประการคือ

๑. ความเกียจคร้าน พระขุททวารวณ ชี้ให้เห็นว่าคนไทยเรา
เกียจคร้านกันมาก ซึ่งวัดได้ด้วยการไม่ตรงต่อเวลาและหน้าที่
๒. การใช้จ่ายทรัพย์สินไม่ถูกทาง ซึ่งพระขุททวารวณได้ชี้ให้เห็นว่า
คนไทยเราชอบจ่ายทรัพย์สินเพื่อความหรูหรา สบายงามมากกว่าเพื่อความจำเป็น
๓. ความหมกมุ่นในเรื่องอบายมุข ๗๔

ข้อที่ ๓ อาชญากรรม พระขุททวารวณได้พาสกิติของกรมประชาสงเคราะห์
มาอธิบายให้เห็นว่า คนไทยมีสถิติฆ่ากันตายสูงที่สุดในโลกประเทศหนึ่ง ซึ่งท่านได้ชี้ให้
เห็นว่า มูลเหตุของอาชญากรรมนั้น มาจาก

๑. มีเมตดาต่อกันไม่พอ มีการฉ้อฉลริษยา ชิงดี ชิงเด่น ชัดแข็ง
ชัดเจน เอาไรดเอาเปรียบกันซึ่งมีอยู่ในทุกแห่ง
๒. ไม่ค่อยยกโทษยกกัน เมื่อมีเรื่องอะไรแล้วก็อุบกั้นไว้ไม่ค่อยปลง
อาบัติกันเหมือนพระ ไม่ค่อยทำความเข้าใจกัน นาน ๆ เข้าก็ระเบิดออกมาเป็นเหตุให้เกิด
เกิดอาชญากรรม
๓. คลายความเคร่งเครียดผิดทิศทาง ชีวิตทุกวันนี้มีแต่ความเครียด
หนักขึ้น เราจำเป็นต้องระบายความเคร่งเครียด ระบายดีก็มีความสดชื่น ระบายไม่ดีก็มี
ความขมขื่น การระบายความเคร่งเครียดที่ก่อให้เกิดอาชญากรรมมากที่สุดก็คือ การระบาย
ความเคร่งเครียดไปในทางอบายมุข ๘๐

พระขุททวารวณได้ชี้ให้เห็นต่อไปอีกว่า มูลเหตุที่ทำให้เกิดความวุ่นวายและ
เป็นปัญหาแก่สังคมนั้น มาจาก

๗๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๗-๑๗๘.

๘๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

๑. ภาวะทางการเมืองที่ยังไม่เข้าสู่ความสมบูรณ์
๒. ลัทธิวัตถุนิยม ซึ่งได้รับการเชิดชูมากขึ้น
๓. การยอมรับความเปลี่ยนแปลงภายนอกเข้ามาโดยมิได้ดำเนินการประสมกับมูลฐานที่สำคัญของไทยเราให้มีส่วนสมดุลกัน
๔. ระบบการศึกษาที่ยังไม่พบทางที่หาสูตรประสมลัทธิวัตถุนิยมกับจิตนิยมให้มีส่วนผสมกลมกลืนกัน ^{๔๑}

จากการที่พระหฤทศวราจได้ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาของสังคมนี้เกิดจาก "คน" ซึ่งพระหฤทศวราจกล่าวว่า คนเป็นปัญหาเนื่องจากความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม ซึ่งท่านได้กล่าวต่อไปว่า มูลเหตุที่ทำให้ศีลธรรมของคนไทยเสื่อมโทรมลงไปนั้น มี ๓ ประการ คือ

๑. ความห่างเหินศาสนา
๒. ความย่อหย่อนในทางระเบียบวินัย
๓. ความหมกมุ่นในกามารมณ์หนักเกินสมควร เกินกว่าความจำเป็น

ของชีวิตปุถุชน ^{๔๒}

กล่าวโดยสรุปจะเห็นว่า พระหฤทศวราจได้ให้ความสำคัญแก่ "คน" มาก โดยมองว่า ปัญหาคุณภาพของคนอันเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม เนื่องจากความห่างเหินศาสนา ความย่อหย่อนในทางระเบียบวินัย และความหมกมุ่นในกามารมณ์เป็นปัญหาพื้นฐานของทุกปัญหาของสังคม

๒.๔ การแก้ปัญหาดังคม

นอกจากจะได้ชี้ปัญหาของสังคม และลงลึกไปถึงมูลเหตุของปัญหาดังคมในแต่ละเรื่องอย่างละเอียดแจ่มแจ้ง พระหฤทศวราจยังได้ชี้ทางแก้ปัญหาดังคมไว้ด้วย กล่าวคือ

^{๔๑} พระธรรมญาณมุนี, "การคลี่คลายวิกฤตทางสังคมในด้านภูมิธรรม"

ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อัมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๔๒} พระธรรมญาณมุนี, "งานพระธรรมทูต บรรยายในที่ประชุมข้าราชการ

จังหวัดลพบุรี ๔ กรกฎาคม ๒๕๑๒ " ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อัมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๗๔.

๑. คุณภาพของคน

ในการแก้ปัญหาสังคม พระพุทธทวรวชิราภรณ์ ได้ให้ความสำคัญกับ "คน" โดยมองไปที่ "คุณภาพของคน" เป็นประเด็นหลัก โดยท่านได้สอนว่า

"การกรรหาด้วยความพยายาม เพื่อจะลดปัญหาทั้งหลาย ที่กำลังคุกคามบ้านเมืองของเราอยู่ในขณะนี้ โดยยังไม่ได้เริ่มต้นที่การกรรหาเพื่อจะลดปัญหาเรื่องคุณภาพของคน จึงเป็นการสูญเปล่าด้วยประการที่พึงวง" ^{๘๓}

ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธทวรวชิราภรณ์ ได้ชี้ให้เห็นว่าการจะแก้ปัญหาสังคมนั้น จะต้องเริ่มจากปัญหาคุณภาพของคนก่อนเป็นประการแรก

ในส่วน "คุณภาพของคน" นั้น พระพุทธทวรวชิราภรณ์ ได้ชี้ให้เห็นว่า จะต้องเกิดมาจากการศึกษาที่มีระบบสมบูรณ์ กล่าวคือ

๑. มีศาสนา ศาสนาสังคมที่แท้จริง รูปแบบชีวิตที่สมควรเป็นหลักการ
๒. มีวิธีการที่ถูกต้องตามขั้นตอนชัดเจน ให้เกิดความคล่องตัวและเกิดความอึดตัวเป็นระยะ ๆ
๓. มีการบริหาร โดยนักบริหารที่มีความรอบรู้ มีความรอบคอบ มีประสบการณ์เป็นปัจจุบัน ทันต่อความเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสม แก้เหตุการณ์
๔. มีครูที่มีน้ำใจครู รู้จักเด็ก รู้จักความต้องการของการศึกษา ชอบให้การศึกษาจากตัวเอง มีศิลปะ มีลักษณะเป็นผู้นำและยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่ถูกต้อง ^{๘๔}

---

^{๘๓} พระธรรมญาณมุนี, "คุณภาพของคน" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๗.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๘.

พระพุทธรูปฯ ได้ให้ความสำคัญแก่การศึกษาภาคินฐานที่เป็นเครื่องเรือน
การสร้างคุณภาพของคน ซึ่งจะสามารถนำไปใช้ในการแก้ปัญหาของสังคมได้

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าการแก้ปัญหาของสังคมนั้นจะต้องเริ่มจากการทำให้
คนมีคุณภาพก่อนและคุณภาพของคนนั้นจะดีขึ้นได้ก็จากการศึกษา

(๒) ผู้ใหญ่

จากปัญหาเฉพาะหน้าของสังคมไทยที่ว่า ผู้ยากกับผู้ใหญ่เข้ากันไม่สนิท ซึ่ง
พระพุทธรูปฯ เห็นว่าเป็นจุดอันตรายที่สุดของสังคมนี้ ในการแก้ปัญหาที่ พระพุทธรูปฯ
ได้ชี้ให้เห็นว่าจุดเริ่มต้นของการแก้ปัญหาอีกจุดหนึ่งอยู่ที่ผู้ใหญ่^{๘๔} โดยท่านได้ชี้แนะว่า

"ให้ผู้ใหญ่เป็นผู้ใหญ่โดยสมบูรณ์ ซึ่ง เริ่มต้นต้องเห็นใจผู้ยากให้ความ
เที่ยงธรรมแก่ผู้ยาก เป็นที่พึ่งแก่ผู้ยากได้ ไม่เอาเปรียบผู้ยากไม่มีหน้า ไม่หลัง
ยื่นยึดอยู่เป็นประโยชน์ของสังคม"

นอกจากนั้น พระพุทธรูปฯ ยังได้เปรียบเทียบผู้ใหญ่เหมือนเข็มทิศ
ชีวิตคนก็เหมือนกับลาเรือในมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ไพศาล เรือจะสามารถแล่นเข้าสู่ท่าที่
จอดได้ เพราะมีเข็มทิศเป็นแนวทางชี้นำ ชีวิตเด็กทั้งหลายจะสามารถก้าวไปสู่จุดหมาย
ปลายทางที่เขาพึงประสงค์ได้ก็ต่อเมื่อเขามีเข็มทิศ คือผู้ใหญ่ที่ดี^{๘๖}

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าพระพุทธรูปฯ ได้ชี้ให้เห็นว่า จุดเริ่มต้นของการ
แก้ปัญหาสังคมคือ อยู่ที่ผู้ใหญ่ ถ้าผู้ใหญ่ดีก็เป็นที่พึ่งแก่ผู้ยาก เป็นแนวทางที่เด็กจะพัฒนาไปสู่
จุดหมายที่ดีได้

(๓) ครอบครัว

พระพุทธรูปฯ ได้ให้ความสำคัญของครอบครัวว่า เป็นสังคมหน่วยแรกของคน^(๘๗)
ชีวิตคนต้องตั้งต้นที่ครอบครัว ซึ่งพระพุทธรูปฯ ได้ชี้ให้เห็นว่า การแก้ปัญหาสังคมต้องเริ่ม

^{๘๔} พระธรรมญาณมุนี, "งานพระธรรมทูต : บรรยายในที่ประชุมข้าราชการ
จังหวัดลพบุรี ๔ กรกฎาคม ๒๕๑๒" ธรรมทานิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์
การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๗๘.

^{๘๖} พระธรรมญาณมุนี, "ข้อคิดเกี่ยวกับการอบรมเด็กไทย" ธรรมทานิพนธ์
อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๖๔.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๗.

จากการรับผิดชอบของคนที่มีต่อครอบครัว ซึ่งถ้าครอบครัวดีก็จะเป็นพื้นฐานให้คุณภาพของ
คนดีไปด้วย สังคมก็จะดีตาม

พระพุทธทวาทย์ได้ชี้ให้เห็นว่า ครอบครัวที่ดีต้องมีลักษณะดังนี้

๑. ลูกเชิดชูบูชาพ่อแม่ของตนด้วยความเคารพ สักการะสูงสุด
๒. ภรรยา-สามีปฏิบัติต่อกันฉันท์คู่ชีวิต
๓. พ่อแม่เลี้ยงลูกให้เจริญเติบโตในทางที่ชอบและเหมาะสม
๔. พ่อบ้านแม่เรือนตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความรับผิดชอบ ๘๘

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าพระพุทธทวาทย์ให้ความสำคัญแก่สถาบันครอบครัวใน
ฐานะที่เป็นหน่วยแรกของคน ดังนั้นการแก้ปัญหาสังคมต้องเริ่มจากความรับผิดชอบของคนที่มี
ต่อครอบครัว

(๔) ภูมิธรรมแห่งการอยู่ร่วมกัน

การอยู่ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยกัน เป็นหัวใจสำคัญของสังคม

ซึ่งพระพุทธทวาทย์ ได้สอนภูมิธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกันไว้ในหลายลักษณะ กล่าวคือ

- ภูมิธรรมที่ก่อให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ ซึ่งพระพุทธทวาทย์กล่าวไว้ว่า
ประกอบด้วย

๑. ความรู้จักเด็ก รู้จักผู้ใหญ่ ซึ่งเด็กที่รู้จักความเป็นเด็กของตัวเอง
ย่อมเป็นเด็กที่น่ารัก เป็นเด็กที่ผู้ใหญ่ห่วงใย สงสาร ทนุถนอมตลอดเวลา ผู้ใหญ่ที่
รู้จักความเป็นผู้ใหญ่ ก็ย่อมเป็นที่พึ่งของเด็ก เป็นที่เคารพบูชาของเด็ก

๒. ความรักกัน ซึ่งเป็นหลักช่วยของคนและสังคม เพราะ
ความรักกันเป็นยอดปรารถนา เป็นความหวังของทุก ๆ คนและเป็นเครื่องก่อกำเนิดสังคม
เป็นเครื่องคุ้มครองสังคมยิ่งกว่าสิ่งทั้งหลาย

๓. การรู้จักให้เกียรติแก่กัน การที่ผู้ใหญ่ให้เกียรติเด็ก ให้การ
ยกย่องเด็กในทางที่ถูกที่ควร ย่อมเป็นกำลังอันประเสริฐของเด็กที่จะสร้างตัวและประดับ
ประคองตัวให้ถูกทาง การกตเด็ก การประนามเด็ก เป็นมหันตภัยสำหรับชีวิตเด็กโดยแท้

๘๘ พระธรรมญาณมุนี, "บรรยายแก่ข้าราชการส่วนจังหวัดลพบุรี ๒๗ พฤษภาคม
๒๕๒๐", ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๒๒๗.

๔. การเคารพต่อหน้าที่ของตัวเองและไม่ก้าวร้าวหน้าที่ของคนอื่น

ซึ่งเป็นเสถียรภาพที่สำคัญในชีวิต ^{๔๕}

- ภูมิธรรมแห่งการแสวงหาพวก ซึ่งพระพุทธรูปธรรมได้ให้ความสำคัญกับคำว่า "พว" หรือ "พรรคพว" มาก เพราะชีวิตคนจะมีความเจริญอกงาม จะมีความมั่นคง จะมีความปลอดภัยได้ เพราะสติปัญญาและความสามารถของตัวเองเท่านั้น แต่เพราะได้เอาสติปัญญาและความสามารถของญาติมิตรสหาย ที่รักใคร่เชื่อถือเข้าประกอบด้วยไม่จำเป็นว่าสิ่งหนึ่ง ^{๔๐} ซึ่งพระพุทธรูปธรรมได้ชี้แนะภูมิธรรมแห่งการแสวงหาพวกไว้ดังนี้

- ๑. ต้องมีความเชื่อเพื่อเพื่อนฝูง เสียสละเมื่อถึงคราวต้องเสียสละ
- ๒. พุดจาพาสัง ฟาเชื่อถือ
- ๓. ชอบช่วยเหลือเขาด้วยความจริงใจ
- ๔. วางตนเสมอต้นเสมอปลาย เคยอย่างใดก็อย่างนั้นในด้านส่วนตัว ^{๔๑}

นอกจากนั้นพระพุทธรูปธรรมยังได้ชี้แนะวิธีรักษาไมตรีจิตมิตรภาพในระหว่างพรรคพวให้ยั่งยืนต่อไป ซึ่งจะต้องปฏิบัติดังนี้

- ๑. อย่างห่างเหินกันไป อาจทำให้รณวง
- ๒. อย่างใกล้ชิดเกินไป อาจทำให้รำคาญ
- ๓. อย่างขอความช่วยเหลือกันพว้าพว้อ อาจทำให้เบื่อหน่าย ^{๔๒}

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าพระพุทธรูปธรรมได้ชี้ให้เห็นว่าการพึ่งพาอาศัยกันเป็นหัวใจของสังคม การอยู่ร่วมกันต้องรู้จักเด็กรู้จักผู้ใหญ่ มีความรักกัน รู้จักให้เกียรติกันและเคารพต่อหน้าที่ของตัวเองและไม่ก้าวร้าวหน้าที่ของคนอื่น

^{๔๕} พระธรรมปิฎก "ความสำคัญทางบ้านที่มีต่อเด็ก" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๓๓๒-๓๓๓.

^{๔๐} พระธรรมปิฎก "คุณธรรมในงานสงเคราะห์" ธรรมญาณนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๑๕.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๐.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พร้อมกันนี้ พระพุทธทศวรรษญาณได้ชี้แนะ วิธีการลดความวุ่นวายของสังคม ที่น่าพิจารณาก่อนอื่นว่ามีอยู่วิธีหนึ่ง คือ การถอยหลังเข้าคลอง กลับเข้าสู่ "การครองชีพแบบไทย" ซึ่งได้เคยมีคุณค่ายิ่งใหญ่แก่คนไทยและสังคมไทยมาแต่โบราณกาลแล้ว

การครองชีพแบบไทย ย่อมเริ่มที่พื้นฐานด้วยปัจจัยที่สำคัญ คือ

๑. มีความนับถือพระศาสนาถูกต้อง และนับถือพระศาสนาด้วยศรัทธา
๒. มีความเชื่อมั่นว่า ภูมิธรรมเป็นหลักสำคัญของชีวิตยิ่งกว่าสิ่งทั้งหลาย
๓. มีความเคารพมั่นในคุณสมบัติที่สำคัญของคนไทย

คุณธรรมที่สำคัญของไทย คือความซื่อสัตย์สุจริต ความสุภาพเรียบร้อย ความสงบเสงี่ยมเรียบร้อย ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันและที่สำคัญที่สุดคือ "ความกตัญญูกตเวที" กับ "ความสันโดษ"

ความกตัญญูกตเวที เป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการเสริมสร้าง สภาพของคนในสังคมมนุษย์ให้เกิดขึ้นและเจริญเติบโตถูกต้องตามวิถีทาง เพราะการรู้จักความดีของผู้อื่น ที่มีแก่ตัวเองเป็น "ยอดความรู้ทางโลก" และการตอบแทนท่านได้ "เป็นหน้าที่อันสูงสุดของโลกในอันดับแรก"

ความสันโดษ เป็นเครื่องปรับปรุงความเป็นอยู่ของคนให้เหมาะสมทุกประการ และเป็นเครื่องแก้ปัญหาเศรษฐกิจในครอบครัวได้เป็นอย่างดีที่สุด สมดังพระพุทธทศวรรษญาณที่ว่า "ความสันโดษเป็นยอดทรัพย์" ๔๓

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าพระพุทธทศวรรษญาณได้ชี้แนะวิธีการลดความวุ่นวายของสังคมวิธีหนึ่งคือ การครองชีพแบบไทย ซึ่งต้องตั้งพื้นฐานปัจจัยสำคัญคือ การนับถือและศรัทธาในพระศาสนา มีความเชื่อมั่นในภูมิธรรมและเคารพมั่นในคุณสมบัติที่สำคัญของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความกตัญญูกตเวทีและความสันโดษ

---

๔๓ พระธรรมญาณมุนี, "บรรยายในที่ประชุมข้าราชการและกำนันผู้ใหญ่บ้าน สังกัดจังหวัดสระบุรี : ๔ เมษายน ๒๕๑๔" ธรรมบาลนิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๑๔๑-๑๔๓.

(๔) คนชั่ว

พระขุททวารวณได้ให้ความจริงของสังคมอีกภาพหนึ่งคือ สังคมมิได้ประกอบด้วย "คนดี" เสมอไป แต่ประกอบด้วย "คนชั่ว" ด้วย ซึ่งท่านได้กล่าวว่

"ในชุมชนทุกแห่งทุกระดับ ย่อมมีคนชั่วเข้ามาปะปนอยู่ด้วย ไม้มาก ก็น้อยเป็นธรรมดาและเป็นเครื่องแสดงความเด่นชัดของคนดีได้ด้วย"

ซึ่งพระขุททวารวณได้ชี้ให้เห็นว่า การอยู่ร่วมกับคนชั่ว มีแต่ความเดือดร้อน หากความสงบสุขได้ยาก ดังที่ท่านจึงสอนแนวทางในการปฏิบัติต่อคนชั่วที่ดีที่สุดได้ด้วย กล่าวคือ "วิธีการที่ปฏิบัติต่อคนชั่วที่ดีที่สุดคือ

๑. ดำเนินการไม่ให้เห็นว่ามีอำนาจ ซึ่งสามารถจะทำให้ความเดือดร้อน เพราะความชั่วของเธอไม่แพร่หลายกว้างขวางออกไปได้

๒. ดำเนินการไม่ให้เห็นมีโอกาสทำชั่วได้ง่าย ซึ่งจะสามารถทำให้ โอกาสทำชั่วของเธอลดลงและอาจหมดสิ้นในที่สุดได้

นอกจากนั้น พระขุททวารวณได้ชี้แนะไว้เกี่ยวกับการเปิดโอกาสให้คนชั่วทำความชั่วได้ง่ายก็ดี การเกรงกลัวอำนาจชั่วของคนชั่วก็ดี เป็นอันตรายต่อส่วนรวมยิ่งนัก" ^{๔๔}

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าพระขุททวารวณมิได้มองข้ามความจริงที่จะต้องมีคนชั่ว ปะปนอยู่ในสังคมด้วย โดยได้แนะว่าจะต้องไม่เปิดโอกาสให้คนชั่วมีอำนาจและมีโอกาสทำชั่ว

โดยสรุปในภาพรวมจะเห็นว่า พระขุททวารวณได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ คุณภาพของคนมาก โดยได้ชี้ให้เห็นว่าคนที่มีคุณภาพดีย่อมทำให้สังคมสงบสุขด้วย คุณภาพของคน นั้นจะดีได้ก็ด้วยการศึกษาและคุณธรรม อุทิศการในสูงสุดของชีวิตคน คือการตั้งใจบำเพ็ญ ประโยชน์เพื่อส่วนรวมเพื่อสังคม สังคมจะอยู่ก็ด้วยการพึ่งพาอาศัยกัน โดยเริ่มตั้งแต่ครอบครัว ที่เป็นสังคมหน่วยแรกของชีวิตคน

^{๔๔} พระธรรมญาณมุนี, "โครงสร้างความดี" ธรรมภาณีทิพนธ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘) หน้า ๔๔๔-๔๔๖.